

dopovidei XI Vinnytskoi oblasnoi istoryko-kraieznavchoi konferentsii.
Vinnytsia, 1992. S. 23-24. [in Ukrainian].

3. Dashkevych Ya. (2006). Stepovi derzhavy na Podilli ta v Zakhidnomu Prychornomori yak problema istorii Ukrainy XIV st.[Steppe states in Podillya and in the Western Black Sea coast as a problem of the history of Ukraine of the XIV century]. *Materialy i doslidzhennia z arkeolohii Prykarpattia i Volyni.* Lviv. Vyp. 10. S. 112-121. [in Ukrainian].
4. Dashkevych Ya.(1994). Uhorska ekspansiiia na zolotoordynske Podillia 40 kh - 50 khrr. XIV st.[Hungarian expansion into the Golden Horde Podillya 40 x - 50's of the XIV century.] *Ukraina v mynulomu.* K.: Lviv.Vyp. 5. S. 32-65. [in Ukrainian].

УДК: 16:001:8

Людмила Володимирівна Фірсова

канд. філос. наук, професор кафедри

ЮНЕСКО та соціального захисту

Державний біотехнологічний університет (ДБТУ)

ORCID: 0000-0002-8966-9397

АКСИОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

Людмила Владимировна Фирсова

канд. филос. наук, профессор кафедры

ЮНЕСКО и социальной защиты

Государственный биотехнологический университет (ГБТУ)

ORCID: 0000-0002-8966-9397

АКСИОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ

Liudmila Volodymyrivna Firsova,

Cand. Philos. Science, professor UNESCO Chairs and social protection

State biotechnological university (SBTU)

ORCID: 0000-0002-8966-9397

AXIOLOGICAL ASPECTS OF CRITICAL THINKING

Анотація. У статті висвітлено, що критичне мислення відрізняється своєю функціональною та динамічною складністю. Вказано, що популярність обумовлена практичною природою критичного мислення як фактору формування суспільства та методів вирішення значимих проблем сучасності. Зроблено висновки, що критичне мислення має не тільки логічне, але і аксіологічне коріння, що передбачає смисловий зв'язок людських дій та явищ природи в їх єдності.

Ключові слова: критичне мислення, аксіологія, раціональність, інформація, цілеспрямованість, самоорганізація, рефлексія.

Аннотация. В статье отражено, что критическое мышление отличается своей функциональной и динамичной сложностью. Указано, что популярность обусловлена практической природой критического мышления как фактора формирования общества и методов решения значимых проблем современности. Сделаны выводы, что критическое мышление имеет не только логические, но и аксиологические корни, что предполагает смысловую связь человеческих действий и явлений природы в их единстве.

Ключевые слова: критическое мышление, аксиология, рациональность, информация, целеустремленность, самоорганизация, рефлексия.

Abstract. The article highlights that critical thinking has its own functional and dynamic complexity. It is shown that the popularity is due to the practical nature of the critical state as a factor in the formation of modern society and a method of identifying significant problems of our time. It is concluded that critical thinking has not only logical but also axiological roots, which reaches the semantic connection of human and natural phenomena in their unity.

Key words: critical thinking, axiology, rationality, information, purposefulness, self-organization, reflection.

Критичне мислення це необхідна навичка, яка дозволяє нам успішно справлятися з потребами XXI ст., розуміти те, що ми вивчаємо, а також осмислити те, що ми робимо. Наукове дослідження критичного мислення включає філософський аналіз його ефективності. Різні аспекти взаємодії людини з оточуючим світом містять в собі ситуації пов'язані з рішенням різноманітних задач, з пошуковою діяльністю в самому широкому сенсі цього слова. Для людської діяльності, на відміну від різноманітних форм тваринної активності, характерно не тільки рішення задач, але і їх постановка. Основоположник концепції критичного мислення Дж. Дьюї підкреслював, що цей процес розпочинається саме з постановки проблем та пошуку шляхів їх вирішення [2]. Критичне мислення це свого роду спрямоване мислення, оскільки воно спрямоване на отримання бажаного результату. До компетенцій критичного мислення належать вміння аналізувати проблему, знайти приклад, який її ілюструє, зробити висновок шляхом логічного переходу від однієї ідеї до іншої. Люди осмислюють деякі ситуації як проблемні та організують свою пошукову діяльність відповідно до висунутих цілей. Сьогодні досить ясно, що і характер поставленої задачі, як і особливості рішення, залежать від того як людина уявляє собі вихідні умови: які елементи проблемної ситуації беруться до уваги, а що відкидається як те, що не має відношення до цілі. Така залежність обумовлена тим, що будь-яке рішення може розглядатися як певна трансформація вихідних умов, а тому від специфіки організації його елементів залежить і спосіб рішення. Численні дослідження природи творчої діяльності людини, так як і розробки в галузі «критичного мислення» показують з усією визначеністю необхідність особливого акту в процесі формулювання та рішення задач – рефлектування над організацією вихідних умов та ходом рішення, хоча велика частина розумової діяльності людини має автоматизований характер та не потребує постійного осмислення використовуваних навичок та відомостей. Потреба у рефлексії виникає тільки тоді, коли з'являється сумнів в обґрунтованості вихідних передумов. Інтелект людини повинен мати вміння відображати одночасно і проблемну ситуацію і себе в цій ситуації в процесі пошуку рішення. Очевидно, щоб навчитися моделювати активне

відношення природного розуму до ефективності свого прояву, потрібно детально розібратися в історії цієї здібності у людини. Для людини найважливішим елементом діяльності в навколишньому середовищі є комунікація з іншими членами спільноти, яка опосередковує взаємодію з іншим середовищем. Сьогодні достатньо аргументовано встановлено, що рухові реакції є більш давнім механізмом, ніж вербальне спілкування та побудова уявних моделей, тому можна припустити, що функціонування останніх повинні виявлятися в актах руху. Коли рішення інтелектуальних задач у дітей викликає труднощі, уявна схема виносить назовні і замінюється руховими актами. Можна припустити, що становлення людського мислення давнини було суттєво пов'язане з подібним виразом змісту думки. У свідомості кожного індивіда неминуче фіксуються як властивості природного довкілля, так і реакції один на одного, поведінкові відносини, які складаються у співтоваристві. Окрім цього, необхідно оцінювати ефективність своїх дій як по відношенню до завдання, так і по відношенню до ширшого фону всієї проблемної ситуації, з якою це завдання пов'язане, про появу рефлексивного рівня. Мова йде про діалог, який виникає в реальному житті людей та є маркером соціальної природи людського мислення. Власне кажучи, сумнів у істинності своїх уявлень і міркувань може з'являтися лише там, де індивід усвідомлює наявність іншої системи мислення, яка відрізняється від звичної йому. Саме зіткнення з іншою точкою зору та усвідомлення своєї "особистої" породжують завдання обґрунтування власних поглядів, а значить їх аналіз та оцінку. Очевидно, той факт, що різні індивіди можуть виділяти в тому самому об'єкті різні характеристики і сторони обумовлює і семантичні відмінності використовуваних ними мовних засобів при побудові інтелектуальних моделей і описів дійсності, що відображається. У цій ситуації повинні зберігатися риси об'єкта, спільні всім тим, які беруть участь у комунікативному процесі, бо інакше він не міг би здійснюватися. У реальному процесі взаємодії людини, що пізнає, і навколишнього світу складаються специфічні форми відповідності внутрішніх станів психіки і тих інтелектуальних моделей, які представляють цей світ у свідомості. Останнє є не тільки зберігачем і перетворювачем отриманої інформації, а й має забезпечити

об'єктивізацію змісту наявних знань. Будуючи моделі світу, ми у певних контекстах ставимося до них як до чогось, що існує незалежно від нашої свідомості, на що спрямовані діяльні акти. Той факт, що люди осмислено ставляться до своєї діяльності, обумовлює і те, що при вирішенні завдання людина якось уявляє собі кінцевий результат, який вона хотіла би отримати, але в процесі вирішення це уявлення може неодноразово і суттєво змінюватися. Таким чином, рух до шуканого рішення супроводжується не тільки відчуттям правильності (або неправильності), а й перебудовою наявних уявлень, цілей та знань. Справді, різні люди, стикаючись з однаковою проблемною ситуацією, одним і тим самим класом завдань, можуть по-різному оцінювати значення елементів умови, отже, по-різному організовувати пошук рішення. При цьому люди розуміють, що хоча їхні підходи та цілі суттєво відрізняються, вони все ж таки мають справу з якоюсь спільною проблемою. Знати - це не тільки мати уявлення у тому що є, а й уявлення, що має бути. Знання не зводиться тільки до істини, але і включає в себе цінності. В нашому розумінні, істина –це властивість думок, що правильно відображають дійсність, а цінності – це властивість самих речей, які відповідають якимось цілям, правилам, намірам тощо. Цінність, як і істина, не є властивістю, а є співвідношенням між думкою і реальністю, невід'ємним елементом людської діяльності. Будь-яка діяльність пов'язана з постановкою мети, дотриманням традицій, норм і правил, систематизацією об'єктів, що розглядаються, підведенням їх під алгоритми, відділенням важливого і фундаментального від менш істотного і т.ін. Критичне мислення як окремий вид людської діяльності наскрізь пронизане цінностями і без них немислимо. Істина і цінності співвідносяться з категоріями пояснення та розуміння. Постановка проблеми розуміння зазвичай пов'язується з філософською герменевтикою, з традицією біля витоків якої стоїть В. Дільтей та Ф. Шлейермахер. В. Дільтей вважав, що розуміння лежить в основі гуманітарних наук, які вивчають індивідуальність людського буття за допомогою співвідношення з цінностями.[1]. Ціннісна сфера є найважливішим каналом соціокультурної детермінації критичного мислення. І. Кант в «Критиці чистого розуму»[3] визначає теоретичний розум як здібність бачити мету і виявляє його практичне коріння, стверджуючи, що

цілеспрямована здібність розуму в сфері науки обумовлена його головною функцією – бути законодавцем в сфері моральності. Це означає вказувати мету для людської діяльності та встановлювати ієрархію цілей. Не випадково Кант підкреслював, що Платон, який вперше відкрив ідеї розуму, знаходив їх у практичній (моральній сфері), тобто в тому, що засновано на свободі вибору. Споконвічна сфера розуму, згідно Канту, це сфера свободи, а ідея блага як серцевина практичного розуму, має в теоретичному розумі свій аналог у вигляді принципу доцільності. Ідея блага – це найвище поняття розуму незалежно від його розділу на теоретичний та практичний. Морально-практичні корені розуму Кант розглядає в етиці. Тут розум як здатність принципів володіти не тільки регулятивною, але і конститутивною функціями, його мета стає реальною причиною дії. Практичний розум – це розумна воля. Діяти, виходячи із принципів розуму значить керуватися ідеєю блага. Кант вважав, що моральний світ є справжнім царством розуму. Там де розум знаходить свою конститутивну функцію, ми виходимо за межі явищ і опиняємося в світі речей в собі, тобто вільних та розумних істот. Існування таких істот само по собі є метою. Ось така кантівська інтерпретація розуму. Він продовжив європейську філософську традицію не тільки Платона, але і Аристотеля, яка проходить через середньовіччя та завершується Лейбніцем. Аристотель стверджував перевагу цільової причини над причиною діючою, так як основною функцією розуму він вважав пізнання цільових причин. У Аристотеля тісно взаємопов'язані три фундаментальні поняття: мета, благо та розум. Згідно Аристотелю, розум – це здатність формулювати цілі, які завершують ряд та зупиняють механічний рух від одного до другого. Виключення принципу цілеспрямованості із природознавства Нового часу перетворювало природу в такий незавершений, не маючий смислового виміру ряд. Проекція механічного світогляду із сфери природознавства на людське життя та діяльність загрожувала усуненням понять мети і сенсу із сфери моральності. Все це призвело, в кінці ХІХ ст., до того, що поняття розуму було зведене до наукової раціональності як пояснення усіх явищ та установлення між ними причинно-наслідкового зв'язку. Ця тенденція проявляється і сьогодні, коли мова йде про дефініції критичного

мислення. В них на перший план виводиться логічна складова: вміння розмірковувати (М.Ліпман)[4]; ефективно виробляти та аналізувати інформацію(Р.Пауль); висвітлення підстав будь-якого переконання чи можливого знання (Дж. Дьюї); знання методів логічного аналізу та міркування (Е.Глейзер); інтелектуальнодисциплінований процес активної та вмілої концептуалізації (Р. Пол). Навіть коли мова йде про властивості критичного мислення, його порівнюють з антиподом – догматичним мисленням і розглядають як самовдосконалення(Терно)[6]. Але критичне мислення неможливо відносити тільки до сфери раціональності, тому що коли ми працюємо з фактами то завжди робимо моральний вибір. Актуальним є подолання дуалізму наук про природу та наук про культуру як можливість покласти в їх основу єдиний принцип цілеспрямованості. Від наукової раціональності як технікою заволодіння природою, необхідно звернутися до розуму як вищої людської здібності розуміти смисловий зв'язок людських дій та явищ природи в їх єдності та взаємозв'язку. Критичне мислення має не тільки логічне, але і аксіологічне коріння. Мова йде про особистісно-орієнтоване навчання, яке передбачає зміщення акценту з інформаційно-гностичного підходу на розвивальний та діяльнісний. Таке навчання ще називають сенсопошуковим, на відміну від інформативного [4,18]. В ньому акцентується увага на розвитку смислової сфери як ставлення людини до дійсності, усвідомлення цінностей. Критичне мислення є основним інструментом формування рефлексивної культури як адекватне самоорганізуюче ставлення людини до самої себе, а також осмислене ставлення до оточуючого світу.

Література

- 1 Дільтей В. Виникнення герменевтики // Пер. з нім. Я. Стратія, С. Кошарного / Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія. — К.: Ваклер, 1996. — С. 31-60.
2. Дьюи Дж. Психологія и педагогіка мышления. (Как мы мыслим) / Дьюи Дж. ; [пер. с англ. Н. М. Никольской] ; ред. Ю. С. Рассказова. — М. : Лабиринт, 1999. С.192

3. Иммануїл Кант. *Критика чистого розуму*. Переклад з німецької Ігоря Бурковського. Київ: Юніверс, 2000. 504 с.

4. Коржуев А. Рефлексия и критическое мышление в контексте задач высшего образования / А. В. Коржуев, В. А. Попков, Е. Л. Рязанова // Педагогика. – 2002. – № 1. – С. 18–22.

5. Липман М. Чем может быть критическое мышление? / М. Липман. – Режим доступа: <http://www.debatam.ru/obrazovanie/chem-mojet-byt-kriticheskoe-myshlenie/>

6. Терно С. О. Теорія розвитку критичного мислення (на прикладі навчання історії) / С. О. Терно : [посібник для вчителя]. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. – 105 с. – Режим доступу до праці: <http://sites.znu.edu.ua/interactiv.edu.lab/125.ukr.html>

References

1. Dilthey V. The emergence of hermeneutics // Per. with him. J. Stratia, S. Kosharny / Modern foreign philosophy. Currents and directions. Reader. - К. : 1996. - p. 31-60.

2. Dewey J. Psychology and pedagogy of thinking. (As we think) / Dewey J. ; [trans. with English NM Nikolskaya]; ed. Yu. S. Rasskazov. - М. : Labirynt, 1999, p.192.

3. Immanuel Kant. Critique of pure reason. Translated from German by Igor Burkovsky. Kyiv: Universe, 2000. 504 p.

4. Korzhuev A. Reflection and critical thinking in the context of higher education problems / AV Korzhuev, VA Popkov, EL Ryazanova // Pedagogy. - 2002. - № 1. - P. 18–22.

5. Lipman M. What can be critical thinking? / M. Lipman. - Access mode: <http://www.debatam.ru/obrazovanie/chem-mojet-byt-kriticheskoe-myshlenie/>

6. Terno S.O. Theory of development of critical thinking (on the example of teaching history) / S.O. Terno: [teacher's manual]. - Zaporozhye: Zaporozhye National University, 2011. - 105 p. - Mode of access to work: <http://sites.znu.edu.ua/interactiv.edu.lab/125.ukr.html>